

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМВІДНОШЕННЯ ОСВІТИ І ВЛАДИ У ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Н.М.Ховрич

*аспірант Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У розглядається проблема освіти, її сучасний стан, можливості, перспективи розвитку, а також проблеми взаємовідношення освіти і влади. Підкреслюється, що сучасність вимагає від владних структур кардинально нових підходів у вирішенні задач: збереження вітчизняної системи освіти, яка складалася протягом багатьох десятиріч років та надання імпульсу модернізації.

Ключові слова: філософія освіти, влада, освіта, модернізація.

Філософія освіти як окремий напрям досліджень з'явилася в другій половині ХХ ст. у США, а потім і в Європі, ознаменувавши собою створення спеціальних спілок з філософії освіти. Сама по собі філософія освіти є дослідницькою сферою філософії, що аналізує застави освіти, її цілі та ідеали, методологію педагогічного знання, методи проектування і створення нових освітніх інституцій та систем.

Філософи, вчені і педагоги розглядають різні аспекти філософії освіти, приділяючи особливу увагу тому, що філософія усе більш прагне пов'язати свій розвиток з різними проблемами, які існують в світі, породженими глобалізацією в різних сферах людського буття. Грунтуючись на тому, що в основі освіти лежить філософське сприйняття дійсності, здатність людини адекватно і реально оцінювати всю інформацію оточуючого середовища – в цьому контексті значення філософського знання не викликає ніяких сумнівів. Але поставлені питання необхідно розглядати із залученням не лише філософії, але й політології, соціології, педагогіки, психології, права, економіки і інших наук. Пропоновані ними концептуальні основи філософії освіти вже дозволяють, на наш погляд, досліджувати основи освітньої політики, виходячи за рамки не тільки педагогіки або права, а й розглядаючи проблему з соціально-філософської точки зору. Саме тому дане дослідження є актуальним і необхідним.

Тому метою даної статті ми вважаємо філософську рефлексію проблеми взаємовідношення освіти і влади та пошуки оптимальних підходів до її вирішення у філософських традиціях.

Протягом усього розвитку суспільних відносин проблемам освіти та влади надавали актуального значення, починаючи ще з античних філософів, таких, як Демокрит, Сократ, Платон, Арістотель. Основне предметне поле освіти відкрив Сократ. Вся його філософія полягала у формуванні людини, що уміє відрі-

зняти дійсне знання від знання ілюзорного, нав'язаного кимось. Учень Сократа - Платон запропонував створити систему державних шкіл: держава повинна контролювати процес виховання і навчання дітей як в сім'ї, так і у школі.

Найбільший філософ античності Арістотель вважав, що освіта повинна знаходитися під суворим контролем з боку держави, оскільки від того, як держава піклується про формування молодого покоління, залежить весь державний устрій країни. Вся система виховання Арістотеля будувалася на основі всебічного розвитку особистості і виховання у молоді здатності самостійно мислити. У цьому ж зацікавлена і сама держава: загальноосвітні школи мають бути для всіх громадян, за винятком рабів – знярядь, що «говорять». Влада необхідна перш за все для організації суспільства, яке не може бути без підкорення всіх учасників єдиній волі, для підтримки його цілісності та порядку [1, 393].

Кожна епоха під впливом відповідних суспільних перетворень по-своєму трактує поняття освіти і влади. Так, у філософії середньовіччя через призму християнства освіта трактується як духовне становлення, перетворення людини. Цінність знання визначалася силою віри людини. Впровадження релігійної системи освіти означало повну владу церкви над усіма сферами суспільного життя, в тому числі і над політикою.

А вже епоха Відродження (XIV-XVI ст.) ознаменована формуванням світської культури, розквітом ідей гуманізму. Центральне місце в роботах мислителів знову починає займати людина як особа, гідна уваги і ґрунтовного вивчення. Розвиток природничо-наукових і гуманітарних знань сприяв зміні устрою життя.

Новоєвропейська традиція, що характеризується своїми раціоналістичними поглядами, дала багато великих мислителів: Ф. Бекон, Дж. Локк, Т. Гоббс, Р. Декарт, Б.Спіноза, Р. Лейбніц, які розуміли освіту як формування

людини відповідно до вищого чину духовності, культурності, божественності, а ідея доцільності механізму державної влади знаходить своє обґрунтування в теорії «суспільного договору». Дж. Локк розглядав освіту з точки зору свободи, цивільною рівності, справедливості. Так, Ф. Бекон услід за Платоном прагнув до того, щоб при владі перебували люди освічені, які завдяки своєму досвіду і «кмітливості» будуть здатні знайти вихід із будь-якої ситуації. Він вважав, що «у вищій мірі небезпечно... довіряти управління державними справами неосвіченим людям ... політики люблять приписувати освічених людей, іменуючи їх педантами» [2, 91]. Для Т.Гоббса, наприклад, влада - це засіб досягти Блага у майбутньому, і саме життя є вічне і невпинне прагнення до влади, яке припиняється лише зі смертю, тобто влада – це скоріше «влада робити», ніж «влада над людьми», вона спрямована на об'єкти бажання, на результати діяльності.

Важлива роль в розробці концепцій освіти належить таким філософам і мислителям епохи Просвітництва, як К.А. Гельвецій, І.Г.Гердер, П.А. Гольбах, Вольтер, Ш.Л. Монтеск'є, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо тощо.

Ш.Л.Монтеск'є пов'язував виховання з соціальними інститутами, що функціонують в суспільстві, називав закони виховання першими законами, з якими стикається людина в своєму житті і які сприяють в подальшому формуванню влади як такої. Під впливом цих ідей опинився і Гельвецій, в поглядах якого можна виділити чотири основні ідеї: природжена рівність людей; особистий інтерес як рушійна сила індивідуального розвитку і вирішальний початок у діяльності людей; виховання як спрямована сила в розвитку інтересів; політична система як визначальний початок виховання. Філософ вбачав створення загального щастя у зміні юридичних законів і поліпшенні виховання. На що П.А. Гольбах закликав правителів приділяти більше уваги освіті свого народу, бо єдино вірними засобами, за допомогою яких може розвиватися суспільство, є освіта.

Таким чином, якщо у Середньовіччі і в Новий час освіта знаходилася поза увагою держави, то в епоху Просвітництва монархи під впливом ідей Монтеск'є, Руссо, Гельвеція та інших проголошують освіченість нації сферою державних інтересів, спостерігаються перші прояви прямого взаємовідношення і взаємозалежності освіти від влади і навпаки.

Серйозні зміни в суспільстві, що відбулися у XVIII і XIX ст., суттєво вплинули на еволюцію поглядів щодо формування особистості. Бурхливий розвиток промислового виробництва зажадав якісно нового змісту освітнього процесу. Безупинно продовжується бороть-

ба між церквою і державою за право керівництва всіма освітніми установами і все більшою ставала перевага на користь державної влади. У цей період найбільш істотні зміни в області освіти були зроблені в Німеччині. Серед філософів, що приділяють пильну увагу даній проблемі, можна виділити І.Канта, Г.В.Ф. Гегеля, І.Ф.Гербарта.

Кант вважав, що лише за допомогою освіти можна удосконалити людську природу, зробити її цивілізованою, дисциплінованою і такою, що володіє певними знаннями. Зазначимо, що німецька класична філософія розробила ідею реальної, практично орієнтованої освіти. Головний напрям розвитку системи освіти - це виховання спеціально навчених до практичної діяльності корисних членів суспільства.

На початку XIX ст. великого поширення набули ідеї соціалістів-утопістів, французів К.А.Сен-Симона, Ф.М.Ш.Фур'є і англійця Р.Оуена, які вважали, що основна мета освіти полягає в поєднанні наукового і виробничого процесів у вихованні людей, що характеризується раціональними, гуманними підходами до життя, які сприяють благополуччю не лише окремо взятої особи, але і всього суспільства в цілому, а також, як результат, створення промислово-наукової держави. Сьогодні ці ідеї мають місце у створенні університетів дослідницького типу.

Пізніше окремі ідеї соціалістів-утопістів піддалися жорсткій критиці з боку прибічників марксизму, які основне призначення освіти вбачали у створенні нового типу особистості, яка виступає такою собі «політехнічною освітою», а також акцентували увагу на дослідженнях політичної влади, яка заснована на класових антагонізмах і яка визначається матеріально-виробничими відносинами. Особливу увагу К.Маркс і Ф.Енгельс приділяли формуванню комуністичної ідеології, вихованню людини як складової частини суспільства, а не особи, яка володіє своїми думками, поглядами, баченням суспільних процесів. Марксистські філософи виявили залежність формування особистості в процесі її освіти від матеріальних умов життя суспільства.

І тут хотілося б згадати всім нам відомий вираз знаного послідовника марксистської філософії В.І.Леніна, який писав «...будь-яка кухарка не здатна одразу управляти державою...» [3, 287-330], в яку була закладена глибока і, здавалося б на перший погляд, не проста думка. Тобто цим Ленін намагався довести і підтвердити той факт, що управління державою неможливе без отримання належної освіти і що це далеко не простий процес.

У XIX - початку XX ст. набувають поширення такі філософські течії, як філософія по-

зитивізму (О.Конт, Р.Спенсер), філософія життя (А.Бергсон, Ф.Ніцше), феноменологія (Г.Гуссерль), екзистенціалізм (Н.А.Бердяєв, А.Камю, Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, К.Ясперс), герменевтика (В.Дільтей), які нині актуалізуються у багатьох сучасних теоріях, що прагнуть модернізувати освітні системи. Так, наприклад, феноменологічний напрям розглядає гуманістичну спрямованість освіти, приділяючи особливу увагу інтелектуальному розвитку молодого покоління, формуванню людини, самосвідомості, що вміє працювати; наголошує на свободі індивіда, його самостійному розвитку і самоосвіті, позаяк сам процес освіти розвиває в людині потребу в освіті і її прагнення до нових знань. Такі основні ідеї ми маємо можливість спостерігати і в сучасних дослідженнях. Адже філософія сьогодення характеризується не меншою зацікавленістю у проблемах сучасної освіти, влади, освітньої політики тощо. Перш за все інтерес пов'язаний із самими змінами, що відбуваються у світі: із загостренням кризової ситуації в традиційній системі освіти, розробкою нових освітніх парадигм, а також із створенням нових експериментальних і альтернативних підходів до розгляду поставлених проблем. Сучасний світ змінив вимоги до системи освіти, змінилися і функції освітньої системи. Важливе значення при цьому набула інтеграція української освіти у світовий освітній простір із всіма поставленими вимогами: демократизацією, комп'ютеризацією, гуманізацією і гуманітаризацією, створенням системи безперервного навчання тощо.

У рамках досліджуваної теми хотілося б детальніше зупинитися на більш сучасному розумінні влади, тому що без поняття влади ми позбавлені здатності судити про дії владних структур, рівно як і можливості засуджувати їх чи довіряти їм. Адже сфера освіти, як і будь-яка інша сфера суспільного життя, глибоко залежна від владних дій, продиктованих потребами сьогодення і майбутнього розвитку. Ті історичні зміни, які відбувалися протягом століть були спричинені тими відносинами, які склалися, а сучасність потребує нового розуміння і тлумачення даних понять.

Отже, ще на початку нинішнього століття Макс Вебер визначав владу як можливість індивіда здійснити свою волю всупереч опору інших [10, 53]. Саме в концепції німецького дослідника проводиться чітка відмінність між основами владних відносин і сферою реалізації влади. У середині століття Г. Лассуелл і А.Каплан розглядали застосування влади як акти, що впливають на когось або зумовлюють інші дії.

П.Морріс стверджує, що влада — не просто спосіб впливу на когось або на щось, а

дія як процес, спрямований на зміну (когось або чогось). Про те ж говорить і А.Гідденс: володіння владою означає здатність міняти порядок речей. Він зазначає, що «влада за своєю природою не є пригнобленням», вона просто є «здатність обирати образ дій або можливість добиватися результатів»; як така вона не являє собою перешкоду на шляху до свободи і емансипації, а як раз слугує для них проміжною ланкою, посередником» [7, 257]. Володіння владою — це, в даному випадку, не що інше, як здатність діяти усвідомлюючи моральну відповідальність. А що таке освіта, як не формування даної здатності?

А, наприклад, І.А.Ільїн наголошує, що держава із слабкою владою нежиттєздатна і виділив шість аксіом влади [6, 360-373]:

- 1) державна влада не може належати нікому окрім правового повноваження, тобто законодавець повинен володіти особливою предметною і духовною компетенцією;
- 2) державна влада повинна бути єдиною;
- 3) державна влада завжди має здійснюватися найкращими людьми, які задовольняють етичний і політичний ценз;
- 4) політична програма може містити в собі лише такі заходи, які переслідують загальний інтерес;
- 5) програма влади може включати в себе тільки ті заходи і реформи, які можна здійснити;
- 6) державна влада принципово пов'язана розподільною справедливістю.

Отже, влада включає поняття про «здатність» і «можливість», а володіння нею рівносильне тому, що від когось або від чогось залежать результати або наслідки здійснених дій, які вплинуть на існування, інтереси та обставин, тобто створення відповідного простору. В нашому випадку ми можемо говорити про освітній простір, який, враховуючи смислове наповнення його структурних компонентів, розуміється як певним чином упорядкована структура, яка характеризує всі процеси, форми, траєкторії руху і виражає відношення між об'єктами освітньої діяльності, забезпечуючи соціальну та особистісну значущість результату удосконалення здібностей і поведінки її суб'єктів. Він відображає систему соціальних зв'язків та відношень у галузі освіти, характер взаємовідношень суспільства і соціальних інститутів (політичних, освітніх тощо), пов'язаних із задоволенням освітніх потреб суспільства. Тут категорія влади розглядається як «стимулюючий чинник» формування і організації освітнього простору.

Освіта може розглядатися як спосіб генерування влади, причому один з найбільш ефективних. У рамках соціальної філософії, соціо-

логії та економічної науки влада розглядається як система організації освітнього процесу, органічна складова суспільної системи організаційної людської діяльності. Як чинник соціально-економічного прогресу освіта належить до пріоритетних аспектів політики держави. Отже, освіта – це суспільне благо, що є одним з основних ресурсів суспільства, регулювання і розподіл яких стає реальним об'єктом та сферою владних відносин. Окрім того, не слід забувати, що цей ресурс сам по собі спроможний підвищувати потенціал впливу і сили влади. У зв'язку з цим ми можемо стверджувати, що влада – це насамперед контроль і розподіл ресурсів суспільства, а політика – це сфера обміну ресурсами або регулювання ресурсообміну через владні, державні механізми. Важливо відзначити, що відношення влади може (принаймні частково) контролюватися не тільки тими, хто її здійснює, але також і тими, над ким вона здійснюється. Знання і влада мають «родову» близькість, яка обумовлена тим, що обидва вони є засобами встановлення контролю над членами суспільства. Одна з найактуальніших проблем світового масштабу – підвищення ефективності і компетенції керування освітніми процесами, пошук раціонального, з погляду потреб сучасного суспільства, співвідношення централізації та децентралізації в розвитку освітніх систем та освітніх стратегій тощо. Отже, між владою і освітою повинен існувати постійний діалог, який сприятиме впровадженню активної і продуктивної державної освітньої політики.

Державна освітня політика – це направляюча та регулююча діяльність державної влади у сфері освіти, яка здійснюється нею для досягнення відповідних стратегічних цілей і вирішення задач загальнодержавного значення. Тому оптимальна освітня політика потребує глибоко обдуманого, стратегічно вивіреного мислення зі сторони політиків, які приймають рішення, чіткого уявлення соціального змісту самої освітньої політики. Адже принципово значущим з огляду на це є з'ясування ролі і місця системи освіти в соціокультурних змінах, безпосередньої її причетності по відношенню до кожного індивіда. Російський філософ В. Розанов різко критикував державних діячів, які управляють освітою, не знаючи при цьому «науку людської душі».

У контексті питань розвитку освітньої політики може зацікавити уявлення С.І.Гессеном школи як правової держави в мініатюрі, де всі правила поведінки мають бути виправдані

умовами спільної роботи і засновані на взаємній довірі між учителем та учнем. Однією з основних ідей Гессена в теорії школи була така: перетворення держави повинно початися з перетворення сфери освіти. Філософ вбачав проблему школи в її відірваності від життя, вважав, що людина утворюється всупереч школі, а не завдяки їй. Він справедливо стверджував, що життя є освіта, а теорія освіти є, по суті, теорія життя. Слід зазначити, що педагогічна наука дала багато прекрасних, глибоких ідей і яскравих прикладів з практики освітнього процесу для становлення концепції і формування філософії освіти, для вивчення теорії і практики освітньої політики.

Методологічне значення філософії освіти в дослідженні освітньої політики глибоко пов'язане з тією обставиною, що філософія освіти як розділ соціальної філософії не обмежується лише сферою освіти, Б.С. Гершунський писав: «...без включення філософсько-освітнього бачення перспектив розвитку російського соціуму в загальну політичну доктрину всебічного, довготривалого реформування України навряд чи вдасться досягти настільки необхідної освітньої підтримки соціальних перетворень, що проводяться, і прогресивних реформ» [4, 324]. Ним даний глибокий і адекватний аналіз тенденцій розвитку вітчизняної освіти в умовах переходу до ринку.

Українське суспільство переживає період глибоких структурних соціокультурних змін. І в суспільстві, і в самій освіті відбулися серйозні зміни, сенс і значення яких обумовлені сучасними освітніми трансформаціями. Те історичне становлення і розвиток поняття «освіта» та «влада», їхнє філософське тлумачення дає нам змогу і необхідність розглядати дані поняття у більш масштабному плані, а саме, як державну освітню політику тощо.

Освітня політика все більше стає обов'язковим чинником, який здатний впливати не тільки на розвиток освіти, а й всього українського суспільства. Виходячи з «кризової» ситуації вітчизняної освіти, що склалася, виникає необхідність філософського тлумачення категорій освіти та влади, які відображають розвиток освітньо-політичних відносин, що формуються навколо нової категорії «академічного капіталізму» та супутніх йому понять. Саме тому окреслена нами в даному дослідженні проблематика вимагає подальших наукових пошуків в царині філософії, соціології та педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аристотель*. Политика. – М.: АСТ, 2002. – 393 с.
2. *Бэкон Ф.* Сочинения: В 2 т. / Под ред. А.Л. Субботина. – Т. 1. – М.: Мысль, 1977. – 567 с.
3. *Гершунский Б.С.* Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций). – М.: Совершенство, 1998. – 608 с.
4. *Гессен С.И.* Основы педагогики. Введение в прикладную философию. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
5. *Ленин В.И.* Полное собрание сочинений. – Т. 34. – М.: Политиздат, 1980. – С. 234.
6. *Общее учение о праве и государстве* / Под ред И.Ильина. – М.: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 510, [2] с. – (Философия. Психология).
7. *Giddens A.* The Constitution of Society. – Berkeley, 1984. – P. 257.
8. *Lasswell D., Kaplan A.* Power and society. – New Haven, 1950. – 327 p.
9. *Morriss P.* Power: a Philosophical Analysis. – N.Y., 1987. – 238 p.
10. *Weber M.* Economy and Society. – N.Y., 1968. – 382 p.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2009 р.

